

Rəsul Rza şeirinin ideya yeniliyi və məzmun özəllikləri

Pərvin Nurəliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: nuraliyevaparvin@gmail.com

Annotasiya. Rəsul Rza çağdaş Azərbaycan poeziyasında ədəbi-fəlsəfi təmayülün formalaşmasında böyük xidmətləri olan novator şairdir. Rəsul Rzanın yaradıcılığı ilə müasir şeirimizə ideya yeniliyi və məzmun orijinallığı ilə səciyyələnən yeni nəfəs, yeni ruh gətirilmişdir. İctimai-siyasi hadisələrin mürəkkəb xarakter aldığı bir dövəmdə Rəsul Rza “Qızılgül olmayaydı” poemasını yazaraq, Mikayıl Müşfiqin ağırlı həyatının və talesizliyinin fonunda zamanın, dövrün mənzərəsini yaratmışdır. Eyni zamanda şairin müharibə illərində qələmə aldığı, müharibədən sonra beynəlxalq mözvlərə həsr etdiyi poetik örnəklər də məzmun-ideya özünəməxsusluğu ilə diqqəti cəkməkdədir. Rəsul Rza yaradıcılığı çağdaş Azərbaycan şeirində bir məktəb, bir mərhələ kimi qiymətləndirilir. Şairin əsərləri ədəbi-elmi ictimaiyyət və geniş oxucu kütləsi tərəfindən rəğbət və maraqla oxunur.

Açar sözlər: poetik, axtarış, ideya, məzmun, novatorluq, poema

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 28.09.2021; qəbul edilib – 04.10.2021

Idea innovation and content features of Rasul Rza's poetry

Parvin Nuraliyeva

Doctor of Philosophy in Philology

Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan.

E-mail: nuraliyevaparvin@gmail.com

Abstract. Rasul Rza is an innovative poet who has made great contributions to the formation of literary and philosophical tendencies in contemporary Azerbaijani poetry. Rasul Rza brought a new breath, a new spirit to our modern poetry, which is characterized by the novelty of ideas and originality of content. At a time when socio-political events were becoming more complicated, Rasul Rza wrote the poem "It would not be a rose" and created a picture of time against the background of the painful life and misfortune of Mikayil Mushfig. At the same time, the poetic examples written by the poet during the war years and dedicated to international issues after the war also attract attention with their original content and ideas. Rasul Rza's work is valued as a school, a stage in contemporary Azerbaijani poetry. Both the poet's work and poetry are read with sympathy and interest by the literary and scientific community and the general public.

Keywords: poetic, search, idea, content, innovation, poem

Article history: received – 28.09.2021; accepted – 04.10.2021

Giriş / Introduction

Ötən yüzilliyin ikinci yarısından etibarən Azərbaycan şeiri həm müasir sənət ənənələri, həm də müstəqil yaradıcılıq istiqamətlərində özünəməxsus novator keyfiyyətləri ilə zənginləşdi. Təsvirçilik, süni pafos, dəbdəbə, təntənəli ifadə biçimindən uzaqlaşan və obrazlı təfəkkür tərzinə qovuşmağa başlayan poeziyada sözcülü-yün, təsvirçiliyin, fikrin birbaşa ifadə vasitələrinin, zahiri pafosun daxili əlamətlərlə, poetik vəsf və tərənnümün müəyyən milli-ictimai etirazlarla əvəz edilməsi prosesi get-gedə gücləndi. Yaradıcılığa başladığı, əlinə qələm aldığı, ilk ədəbi təcrübələrini ortaya qoyduğu gündən etibarən ədəbiyyatın bu yeni inkişaf yollarına bütün varlığı ilə qovuşmağa can atan Rəsul Rza “Qızıl gül olmayaydı” kimi dərin siyasi-ictimai

səciyyə daşıyan üsyankar ruhlu poemanı yazmaqla çağdaş poeziyamızda və eləcə də, ədəbi mühitdə dönüş yaratmış oldu.

Ədibin “Qızıl gül olmayaydı” əsərində Mikayıl Müşfiqin ağırlı həyatı və talesizliyinin fonunda bütöv bir tarixi dönmənin, siyasi-ictimai və ədəbi mühitin özünəməxsus panoraması bəzən sətirəlti, bəzən də aydın detallarla əks etdirilir. Rəsul Rza yaradıcılığının tədqiqatçılarından olan A.Abdullazadənin qeyd etdiyi kimi, bu mənada Müşfiqin obrazında ümumiləşən poema qəhrəmanının taleyi 30-cu illər, daha doğrusu, bu illərin faciəli hadisələridir. Ədəbiyyatda həmişə öncüllərdən olan novator şair Rəsul Rza bu poemada da həmin illərin gizli qalan sirlərini açan və ədəbiyyata gətirən ilk şair oldu.

Əsas hissə / Main Part

“Qızıl gül olmayaydı” poemasında qoyulan ədəbi problemlərin əsas bir məqamı – mövzu və ideya, məzmun və forma ilə bağlı olan tərəfidir. Problemin başqa tərəfləri isə poemanın bədii keyfiyyətlərində təzahür edən və ümumi ədəbi inkişafı, poetik səciyyə və səviyyənin mahiyyətindən irəli gələn sənətkarlıq məsələləri ilə bağlıdır. Lirik-epik janrın tələblərinə uyğun qələmə alınan “Qızılgül olmayaydı” poeması məzmun və forma əlvanlığının özünəməxsusluğu, struktur sistemi və nəhayət, obrazlı poetik ifadə tərzinin orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir.

İyirminci yüzilliyin ortalarından etibarən cəmiyyətdə baş verən siyasi-ictimai dəyişikliklər totalitar rejimin mühakimədə saxladığı ədəbiyyatın üzərindəki qara pərdələri qaldıraraq dünyaya pəncərə açmaq üçün müəyyən imkanlar yaratdı. Mədəniyyət xadimləri, o cümlədən, şair və yazıçılar az da olsa, xarici mühitlə ünsiyyət yaratmağa nail ola bildilər. Əslində, bu prosesin hələ ötən yüzilliyin ortalarında son dərəcə məhdud şəkildə də olsa, ilk cığırıları açılmağa başlamışdı. Rəsul Rza bu prosesi davam etdirən şairlərin öncüllərindən olmuşdu.

Rəsul Rza Böyük Vətən müharibəsindən əvvəl və sonra beynəlxalq mövzuya müraciət etmiş, “Həbəşistan”, “İki dünya”, “Madrid”, “Azadlıq heykəli”, “Haqqın səsi” və s. şeirləri,

xüsusən, “Almaniya” poeması bəzən fikirdən daha çox, sözün yaratdığı poetik ruhu, birbaşa ifadə tərzilə əlamətdar olsa da, şairin yaradıcılığında bu mövzuya xüsusi hazırlıq mərhələsini təşkil etmişdir. Ölkəmizin hüduqlarından kənara olan səfərlərə Şərq ölkələrindən başlayan Rəsul Rzanın səfər təəssüratları səciyyəsi daşıyan bir sıra şeirləri həm də onun novator axtarışları yollarında uğur qazanacağından xəbər verirdi. Belə obrazlı ifadələr, forma əlvanlığı ilə seçilən “Şəttülərək”, “Əlcəzair meydanında”, “Açın qapıları – insan gəlir”, “Hələ bu harasıdır” kimi şeirlər Rəsul Rza yaradıcılığında “Qızıl gül olmayaydı” poeması ilə başlanan tamamilə yeni bir mərhələnin davamı sayıla bilər. 1957-ci ildə xarici ölkələrə olan səfərlərini Avropa ölkələrində – Fransa, İsveçrə, Türkiyə, Hollandiya, İtaliya, Yunanıstan, Bolqarıstan və Rumıniyada davam etdirən şair:

*Xurmaları daşıdılar gəmi-gəmi,
Ərəbə bir qamış daxma qaldı,
Bir də dərdi-qəmi. [1, s.57]*

– kimi Şərq ölkələrindən aldığı ilkin təəssüratları daha əhatəli və siyasi-ictimai mövzularla genişləndirdi. Bu silsilədən olan “Zəfər ilahəsi”, “Miloslu qız” kimi Fransa həyatına həsr

edilmiş şeirlərdəki daxili genişlik və məna çarları xüsusilə fərqlənir. Hiss olunur ki, sosializm sistemi, onun müstəmləkəçi siyasətinin ağır-acılarını illərdən bəri içində gəzdiren şairin bu dərdləri heç olmasa xarici mühitə köçürməklə ifadə etmək üçün əlinə fürsət düşmüşdür.

Obrazlı poetik təfəkkürün artıq sistem halına düşdüyü bu yaradıcılıq mərhələsinin sonlarına yaxın Rəsul Rzanın qələmə aldığı “Mən torpağam”, “İnsan şəkli”, “Soruş” kimi şeirləri və “Bir gün də insan ömrüdür” poeması, ümumilikdə, poeziyamızın inkişaf problemlərinin konkret zaman kəsiyində özünəməxsus keyfiyyətləri baxımından xüsusilə maraq doğurur. Çünki burada obrazlı ifadə tərzilə poetikləşən fikir adi fəlsəfi konsepsiya, didaktik nəsihətçilik çərçivəsindən çıxaraq əsl poeziya materialı kimi komponentləşir, ümumi kompleksin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilir. Belə şeirlərin hər bir misrası obrazlı şəkildə ifadə edildiyindən, onlar müstəqil bir əsər daxilində misra müstəqilliyini qorumaqla öz çəkisi və tutumu ilə də bir-birindən seçilirlər.

Sözçülük, təsvirçilik, ritorik pafos belə əsərlərdə özünə yer tapa bilmir. Həm də şeirin həmin səciyyəsinin klassik ənənələri mövcud olmaqla qəzəl-qəsidə-divan ədəbiyyatı ilə səsləşir. Füzuli şeiri bu baxımdan daha çox fərqlənir – onun hər bir qəzəlinin özünəməxsus məna dəyəri olmaqla, hər bir beyt də özlüyündə müstəqil bir fikri ifadə edir. Rəsul Rzanın adları çəkilən “Mən torpağam”, “İnsan şəkli”, “Soruş” kimi şeirlərində və “Bir gün də insan ömrüdür” poemasında da belədir. Vahid bir fikir ifadə edən “Soruş” şeirindəki müxtəlif misralara müraciət edək:

*Od nə çəkdi,
küldən soruş!
Baş nə çəkdi,
dildən soruş!
... Zülmətlərin möhnətini
kor söyləsin!
Bəm xalların fəryadını zildən soruş!
... Ömrün çətin yollarında
daşa ləpir salsa ayaq,
Gün nə çəkdi,
ildən soruş!* [1, s.76]

Qeyd etmək yerinə düşər ki, kiçik poetik örnəklər verdiyimiz şairin bu “Soruş” şeiri başdan-başa müstəqil məna dəyərinə malik olan obrazlı poetik misralardan ibarətdir. Bu kimi səciyyəvi yaradıcılıq xüsusiyyətlərini ümumiləşdirmə baxımından tənqidçi Qulu Xəlilov yazırdı ki: “Rəsul Rza görülmüş bir işin son bəzək-düzəyi ilə məşğul olan, başqalarının dediklərini yenidən təkrar edən şairlərdən deyildir. O, sözün həqiqi mənasında, novatorudur... Rəsul Rza şeirimizdə yeni fikir və forma uğrunda ardıcıl mübariz olan şairlərdəndir” [2, s.26].

Ümumiyyətlə, Böyük Vətən savaşından sonrakı ikinci ərəfədə poeziyamız, inkişaf yolu və onun doğurduğu ideya-bədii xüsusiyyətlərin məcmusu baxımından bir sıra yeni cəhətlərlə səciyyəvidir. Bu məqamlar hər şeydən əvvəl Rəsul Rzanın insana, dünyaya münasibətilə bağlı şəkildə meydana çıxır. Rəsul Rzanın yuxarıda haqqında söhbət gedən “İnsan şəkli”, “Mən torpağam”, “Soruş” kimi şeirlərlə yanaşı, onların ardınca yazılıb yekun kimi səslənən “Bir gün də insan ömrüdür” poeması poeziyanın bu səciyyəsinə daha aydın şəkildə ifadə edir. Bu poema insanda, hər şeydən əvvəl, insanı görüb, onu layiq olduğu uralığa çatdırmaq, poeziyada özünə qədər kütləvi hal olan əməyin, zəhmətin insanı deyil, əməyi mənalandırmaq qüdrətini estetik cazibə səviyyəsinə yüksəltmək əzminin tərənnümünə xidmət edir:

*Eşitmişəm idarədə qalırsan
Üç gecədir!
Yaramaz belə.
Muğayət ol özündən
Adamlar necədir?
Xəstələnən yoxdur ki?
Plan dövlət qanunudur –
bilirsən özün.
Ancaq, adamsız nə plan, nə dolum!
Adamlarda olsun gözü.* [1, s.107]

Böyük Vətən savaşından bir qədər sonra, təxminən 1960-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq, günü-gündən yeniləşən poeziyamızda assoziativ bağlılığın və obrazlı ifadə tərzinin, intellektual özəlliklərlə səciyyələnən başlanğıcın ilkin örnəklərinə təsadüf edilir ki, bu da ənənəyə qayıdışın yeni forması kimi qəbul edilməlidir.

Şifahi xalq ədəbiyyatına məxsus nümunələrdə, xüsusilə, bayatı şeir şəkillərində, xalq şeirində, klassik poeziyamızda qarşılaşdığımız assosiativ bədii təfəkkürün müxtəlif formaları iyirminci yüzilliyin ortalarından etibarən özünün poeziyada təkrar doğuluşu ilə yeni mahiyyət kəsb etməyə başlayır.

1960-cı illərdə şeirimizin yaradıcılarından olan Rəsul Rza, Əli Kərim, Ələkbər Salahzadə və Vaqif Səmədoğlunun yaradıcılığında assosiativ təfəkkürün ilk örnəklərinə rast gəlirik. Şeirdə assosiasianın ən yüksək və professional nümunələrindən sayıla biləcək “Rənglər” silsiləsinə keçməzdən əvvəl “Dəniz nəğmələri” silsiləsində, “Realizm”, “Belədir” şeirlərində, “Canavar və quzu”, “Buruqların söhbəti” kimi obrazlı-allegorik səpkili poetik nümunələrdə assosiativ ifadə tərzinin müxtəlif səciyyələrdə müəyyən əlamətləri ilə qarşılaşırıq. “Belədir” şeirində assosiasiya, obrazlı təfəkkür onu ifadə edən hər hansı bir misra və ya bənddə deyil, bütövlükdə, əsərin məzmunundan doğan nəticədə meydana çıxır:

*Sən üst mərtəbədəsən,
Mən aşağıda
İnsan yuvasıdır*

*yuxarı da,
aşağı da.
Sənə də işıq, hava, çörək lazımdır
mənə də.
Sənə də duyan ürək lazımdır,
mənə də.
Bir ovuc buğda da nemətdir,
bir dənə də.*

Assosiativ təfəkkürün daha sistemli nümunəsinə Rəsul Rzanın “Rənglər” silsiləsində rast gəlirik. Bu silsiləyə hazırlıq mərhələsini hələ 5 misralıq assosiasiya nümunələri ilə keçən şair:

*Şeir yaza bilmirəm
Nə ürəyim göynəyir,
Nə sözlər yandırır dodaqlarımı
ağrısız, göynəksiz
şeir olarmı? [1, s.127]*

– deyərək böyük şair Məhəmməd Hadini belə “ağrıları”, “göynəkləri” ilə yada salaraq vəsf edən Rəsul Rza “Rənglər” silsiləsindəki ayrı-ayrı poetik parçalarda hər bir rəngin müxtəlif çalarlarına cəmi bir və ya iki misra sərf edir. Ağdan qaraya, mavidən sarıya qədər bütün rənglərə ayrıca mənə çaları verir.

Nəticə / Conclusion

Rəsul Rza həm şeir yaradıcılığında, o cümlədən poemalarında metafora, bəzən də orijinal istiarələr vasitəsilə elə gözlənilməz tapıntılara nail olur ki, poetik təxəyyülün gücü və imkanları oxucunu təəccübləndirməyə bilmir. “Qaranın dərd çaları”, “Qırmızının inam çaları”, “Mavinin təsəlli çaları” və s. belə yeni poetik tapıntılardandır.

Beləliklə, deyə bilərik ki, sözə qiymət vermək, onu misra daxilində yerində və fikir elementi kimi işlətməyi bacarmaq, yeni fikir və forma axtarıb tapmaq, misra və bəndlərin mənə dəyərini və tutumunu gücləndirmək Rəsul Rza yaradıcılığına məxsus olan əsas keyfiyyətlərdir.

Ədəbiyyat / References

1. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərləri, 3 cildə. Bakı: “Letterpress”, 2010.
2. Yusifli Vaqif. Rəsul Rza və müasir Azərbaycan poeziyası. Bakı: “Letterpress”, 2010.

Идейная новизна и индивидуальные особенности поэзии Расула Рзы

Парвин Нуралиева

Доктор философии по филологии

Азербайджанский государственный педагогический университет. Азербайджан.

E-mail: nuraliyevaparvin@gmail.com

Резюме. Поэт-новатор Расул Рза имеет большие заслуги в формировании литературно-философских тенденций в азербайджанской поэзии. Своим творчеством он внёс в современную поэзию новое веяние, пылкость души, содержащие в себе идейную новизну и оригинальное содержание. В период сложных событий общественно-политического характера Расул Рза написал поэму «Если б не было розы...», в которой на фоне кратковременной жизни и трагичной судьбе Микаила Мушвига воплотил картину того времени. Его стихи военного периода и послевоенные поэтические образцы на международную тему также привлекают внимание оригинальным идейным содержанием. Ценность творчества Расула Рзы состоит в создании школы, этапа в современной азербайджанской поэзии. Стихотворения и поэмы поэта заслужили признание литературной и научной общественности и привлекают широкий интерес.

Ключевые слова: поэтический, поиски, идея, содержание, новаторство, поэма